

OSMANLILARIN KURULUŞ DÖNEMİNDEKİ
VAKIF TÜRLERİNDEN «AİLEVİ VE YARI
AİLEVİ» VAKIFLAR

M. Uygur TAZEBAY
(YÖK Üyesi)

Tarihi çok eski Türk Devletlerine dayanan Vakıf müesseselerinin tesisine, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Anadolu beyliklerinde de devam edilmiştir. Osmanlı Devleti kuruluşunu tamamladıktan sonra genişleme sahasını ve aynı zamanda güçlenme kaynağını, Selçuklu Devleti toprakları üzerindeki beyliklerde gördü. Zaman içerisinde bu beylikleri birer birer ilhak edip sınırları içerisine aldı. Osmanlı Devleti'nin mülkü haline gelen bu eski Türk - İslam Devletlerindeki kuruluş tarihleri ve faaliyetleri muhtelif olan vakıf kurumları, Osmanlı Devleti'nde de kuruluş nizamlarına göre durumları tespit edilerek devlet kontrolüne alınmıştır. Osmanlı Devleti'nden intikal eden muhtelif konulardaki resmî defter ve vesikalar bugün devlet arşivlerinde muhafaza edilmektedir. Bunlardan tapu tahrir defterleri ile vakıf tahrir defterleri üzerinde çalışmalar yapan araştırmacılar ve bilim adamlarımıza göre Selçuklu, Memlûklü devletleriyle, beylikler ve kurulmuş diğer devletlerden intikal eden vakıflarla Osmanlılar devrinde tesis edilen vakıf kurumları bu defterlerde yer almaktadır.

Osmanlı Devleti hukukunda ve belgelerle bazı vakıfnamelerde «evlatlık» veya «zürri» vakıf müesseselerinden sık, sık bahsedilmektedir. Yeni devirlerde «Aile Vakfı» adı altında kurulan vakıflar ise, ancak Cumhuriyet dönemi Medeni Kanunu'nda zikredilmektedir. (Medeni Kanununun 322.

maddesi)

Ayrıca Osmanlı hukukunda evlatlık vakıflarla zürri vakıfların da farkları belirtilip, ilgili vakıfların mülk ve gelirlerinin tasarruf ve tevzi tarzları tarif edilmiştir. Buna göre evladı namına yapılan vakıflar, yalnız sulbî erkek (kendi evladı, oğlu) ve kız evlada ait olmaktadır. Bu vakıflar sınırlandırılmış olup, evladı evladına intikal etmeyen vakıflar durumundadır. Eğer evlatlık vakfın vakıfnamesinde, vakıf varlığını nesline veya zürriyetine vakfetmiş olduğu belirtilmiş ise bu durumda erkek ve kız evlad ile ahfadı (oğul, oğullar, torunlar) da dahil olunmaktadır. Ayrıca bu tür vakıfların bazen şarta bağlı oldukları da görülmektedir. Mesela; yalnız erkek evladına ve onun çocuklarına veya kız çocukları sağlıklarında dahil edilip onların evladlarına intikal etmemesi gibi.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki evlatlık vakıflar günümüz vakıf anlayışından çok uzun olup, ancak o tarihlerdeki Osmanlı Devleti'nin siyaseti içinde müteala etmek zarureti vardı. Fatih Sultan Mehmed'e kadar olan zaman zarfında, beylikten tam teşekküllü bir devlet halinde kuruluşunu tamamlamış olan Osmanlı Devleti'nde artık imparatorluk şeklindeki bir devlet düşüncesinin tatbikatını görmekteyiz.

Rumeli ve Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin sınırları devamlı genişleyerek yeni topraklara sahip olunmuş ve bilhassa Ana-

dolu'da bir takım mülk kargaşasının yerli-
ne yeni bir devlet düşünce ve nizamının
hakim olması zaruretinin tatbikatına tedri-
cen başlanmıştır. Diğer taraftan bütün İm-
paratorluk dahilinde mirî arazi (devlet ara-
zisi) sisteminin sonucu olarak, sipahi tı-
marları yaygınlaştırılırken, karşısına çıkan
engel, Bilhassa Anadolu beylikleri bünye-
sinde ileriden beri intikal etmiş bulunan ge-
niş arazilere sahip vakıflardan; genelde ev-
latlık vakıflar ile nesilden nesile devam
eden mülk topraklar yanında ayrıca büyük
arazileri ihtiva eden malikhanelerdi. İşte
Fatih'ten itibaren devlet; toprağa bağlı, soy
asaletine bağlı şahıs ve cemaatleri, yeni
imparatorluk nizamının, tasfiye edilmesi
gereken rakip ve düşmanları telakki etmiş-
tir. Bu şahıs ve cemaatler ise, Selçuklu
Devleti'nin dağılmasından sonra ortaya çı-
kan ve esasen geçmişten beri kendi husu-
siyetlerini muhafaza ve devam ettirmiş olan
Oğuz beyleri ile Oğuz boyları ve cemaatle-
rinin kurdukları beyliklerin genellikle top-
rağa bağlı varlıkları idi. Osmanlı Devleti'nin
nizamı içerisinde artık istenmeyen top-
rak varlığı üstündeki bu soy asaleti züm-
relerini; birazda o devirlerin hususi şartla-
rının tezahürü olan ve daha evvel de zik-
redilen evlatlık vakıflar, mülk topraklar ve
malikhaneler temsil etmekte idi. Aralarında
statü bakımından farklılıklar olmakla bera-
ber müşterek özellikleri; isim yapmış nü-
fuzlu ailelerin tasarrufundaki araziler ola-
rak genellikle üzerinde kendilerine bağlı
köylüler çiftçilik yapmakta idiler. Her üç
halde de üzerinde durulan konu; geniş ara-
ziler olup bazı aileler ellerindeki tasfiyesi
kolay küçük çaptaki toprak parçaları o de-
vir için bir problem olmamıştır. Bu üç çe-
şit hususi mülkten bazıları, 30 - 40 köyü
içine alacak büyüklükte idiler. Esasen bu
tür evlatlık vakıflar, genellikle Anadolu'da
daha önceleri kurulmuş olan Türk - İslam
Devletleri'nin kalıntıları olup, Osmanlı Dev-
leti'nde kurulmalarına pek müsaade edil-
memiştir. Bu cümleden olarak 1300 - 1453
yılları arasına ait Vakıflar Genel Müdürlü-
ğü Arşivi'nde bulunan 157 adet vak-
fiyeye bir göz atacak olursak 78 ade-
dinin yarı ailevi, 61 adedinin hayri,
2 adedinin belli olmayan ve ancak
16 adedinin ailevi vakıf olduğu görü-

lür. Zikredilen bu hususiyetlerdeki mülkler
İslâm mülkiyet hukuku dahilinde tam bir
mülkiyet hukuku ile sahipleri tarafından sa-
tılmak, vasiyet, hibe ve vakfetmek mümkün
olmaktadır. Diğer taraftan aile vakfı haline
getirilmiş olan mülk; vakıf hukukunun niza-
mı içine girince vakıf sahibinin varisleri ta-
rafından satılmadığı gibi borç olarak veya
başka niyetlerle de tasarruf edilememek-
tedir. Ayrıca İslâm Hukuku'na göre devlet
tarafından müsâdereside imkansız hale
gelmektedir. Böylece vakıfnamede belirtil-
miş olduğu üzere o ailenin bir mensubunun
İdaresinde diğer aile fertlerinin de yarar-
lanması ile nesilden nesile intikal etmiştir.
Bu suretle mülkün mirasçılar elinde parça-
lanmasını önlemektedir. Bir çeşit şartlı vak-
kif olarak da daima mütevellinin, vâkifin
neslinden olması da sağlanmakta idi. Bu
tarz vakıflarda, vakfedenin nesli tükendiği
takdirde, gelirin hayır işlerine tahsis
edileceği de zikredilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde, Fatih Sultan Meh-
met ile başlayan cihanşümül devlet düşün-
cesinin icabettirdiği bir tatbikatı olarak bil-
hassa mülk sahiplerinin Anadolu beylerine
karşı açtıkları ve neticesi belli tedrici mü-
cadele devam ederken, bunları imparator-
luğun teşekkül yolu olan Rumeli'nin fethin-
de iştirak ettirmekten de geri kalmadı.

Rumeli tarafındaki bu savaşların bir
harp adamı hâline getirdiği bu mülk sahip-
lerini kendi topraklarının çok uzaklarında
meşgul etmekte, mahallî otoritelerini zayıf-
latmakta idi. Diğer taraftan, bu mülk sa-
hiplerinin bir kısmı eski yurtlarından çok
uzakta, tamamen Rumeli'ye geçmiş, çok
zengin topraklar üzerine yerleşmiş bulun-
makta idiler.

Nitekim, devlete bu fetihlerde yararlı
olmuş kimselere geniş araziler temlik edi-
lirken, aynı şahısların eski mülk toprakları
her fırsatta, sipahi tımarları haline getiril-
mekte idi. Çünkü Osmanlı Sarayı bir yer-
de; Evlatlık vakıf, mülk veya malikhane adı
altında bir çeşit siyasî birliğini korumakta
olan soy asaletine sahip aile ve cemaatleri
bertaraf ederken menşe birliği olan bu sı-
nıfları kendi siyasî iktidarına artık iştirak
ettirmek niyetinden çoktan uzaklaşmıştı.
Ancak bunları, yeni fethedilen bölgelerde,
mirî topraklar üzerinde yeni yurtlukların

temlikini verme müsamahasını da şimdilik göstermekte idi. Çünkü Osmanlı Sarayı, kendine mahsus nizamı kurabilmek için, bir yerde harplerin de bertaraf ettiği bu beylerin ve evlatlarının yerine sahip olduğu yeni insan hazinelerinden -kul memurlarını- ikame etme yolu açmıştı. Bu arada Devlet, Rumeli'deki yerli toprak asâletini de ortadan kaldırmış olmakla beraber Anadolu'da hususiyetle belli mülk sahiplerine karşı İnsiyaki düşmanlığını sürdürmekte olup, İmkân hasıl oldukça da bu toprakları devlet topraklarına ilhak etmekte idi. Bu arada tasfiyelerinde en müessir yol olarak her padişah değıştikçe yapılması şart olan arazi tahrirlerindeki sıkı kontrollerde mülk vakıfların ve diğer mîrî arazi statüsüne uymayan toprakların beratlarının yenilenmeleri ve yeni mukarrername almaları icabettiği vakit bunlar yenilenmeyip, ilgili arazi, devlet hesabına tensikata uğramaktadır. Bu yolda geniş çapta bir ıslahata girişmek isteyen bâzı padişahlar, meydana gelebilecek mukavemetten çekindikleri halde, ancak Fatih Sultan Mehmet, bu hususta kesin bir ıslahatı gerçekleştirebilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihinden, İstanbul'un fetih tarihi olan 1453 tarihi arasında kurulmuş bulunan ve sayısı 78'i bulan yarı ailevi vakıflar; akaratı (gelir sağlayan mallar ve yapılar)nın, bir kısmını binalarının tamir ve bakımına, bir kısmını eğitim öğretim işlerine, bir kısmını din işlerine ayırmak suretiyle zâviyeler, medreseler, mescitler, camiler inşa ettirdikleri gibi başka hayır işlerine meselâ; aşevi, çeşme, hastahane, güçsüzler yurdu, yol, köprü, kuyu, kabristan, misafirhane ve buna benzer sosyal müesseselerin tesisine, ayrıca yoksul ve hastaların tedavi ve bakımlarına, fakir talebelerin eğitim yardımlarına ayırmışlar, geri kalan galle(ırat) fazlasının da evlatlarına tevziini vakıfnamelerinde belirtmişlerdir.

Yarı ailevi vakıflardan olan ve takriben günümüzden 700 yıl önce, Hicrî 706 yılında Kırşehir'de kurulmuş bulunan Ahi Evran Nasruddin Vakfını tetkik edecek olursak; 27 parça tarla ile muhtelif bahçe ve evler ile 1 hamamdan müteşekkil gayrimenkul vakfa akar olarak tahsis edilmiştir. Vakıfnameye göre bu mal varlığının gelirinden

elde edilecek meblağın bir kısmı eğitim ve din işlerine tahsis edildiği gibi gelir fazlası da sosyal yardım olarak misafirlerine ve vakfın evlatlarına ayrılmıştır. Din işlerine gelirden mescid inşası ve hergün beş vakit namazdan sonra vâkıf'a dua. Cuma ve İsneyn (pazartesi) gecelerinde Sure-i Yasin okunacağı vâkıfnamede ayrıca belirtilmiştir. Yine bundan takriben 570 yıl önce akarâtı Bergama'da bulunmakla beraber, Kudüs'te tescil edilmiş bulunan, Cemalüddin Mahmut Vakfı'nın mülkünü 50 adet dükkan, 1 adet han ve 1 adet de hamam teşkil etmektedir. Bu vakfın vakıfnâmesinde de gelirinin bir kısmı ile han, hamam ve dükkanlarının tâmir ve bakımlarının yapılması, bir kısmının eğitim işlerine ayrılması yani medrese inşası ve donatımı işine ayrılması belirtilmiştir.

Yine Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşivlerinden edindiğimiz bilgiye göre o dönemlerde kurulmuş bulunan çeşitli yarı ailevi vakıfların genellikle gayrimenkulün gelirinin tamir ve bakımı için ayrıldığını ve hemen hemen hepsinde din işlerine bir meblağın ayrıldığı ve sosyal hizmetler olarak, sosyal yardımlaşmaya bir meblağın ayrıldığı göze çarpmaktadır. Bunlardan meselâ Konya'da 838 Recep ayında kurulmuş bulunan bir vakfı tedkik edecek olursak burda din işlerine ayrılan meblağın mescid yapılması ve donatılması tamir ve bakımı, sosyal yardım olarak vakfın evlatlarına gelir fazlasının tevziini görmekteyiz ve yine yarı ailevi vakıflarda Burdur'da 833 yılı Zilhicce ayında tescil edilmiş bulunan Hızır Abdullah Vakfı'nda eğitim, ve öğretime ayrılan bir meblağı görmekteyiz. Zâviyelerin yapılması, medreselerin yapılması ve donatılması ve bunun için de tarla, mesken gibi gayrimenkullerin vakıf geliri olarak vakfedildiği tesbit edilmektedir. Benim sizlere arzettiğim bu konuyu tahmin ederim öğleden sonraki oturumda saat 16.00 da değerli konuşmacılarımız daha geniş bir şekilde dile getirecekler. Prof. Dr. Refet Yinanç benim konuma yine paralel bir konuda Osmanlı Defterlerine göre Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunda o dönemdeki vakıflara bir bakış konusunda biraz daha geniş tahmin ederim dile getirecektir.

Türk milletinin ve onun gelecekteki bü-

tün nesillerinin dalma gururla öğrenecekleri devlet idaresindeki bu esasları ve müesseseleri öğrenmek ve öğretmek her TÜRK'ün ilk ve asli vazifesidir.

Ecdadımızın mirasını ve millete hizmet edenlerin hizmetlerini dikkatli araştırmalarla değerlendirmek ve onları eserler halinde ortaya koymak Devletimizin bekası ve nesillerin hayatiyeti için lüzumludur.

Bunların ortaya konması, millî tarih şuurunun uyanıklığı ve nesillerin yaratıcı güçlere sahip kılınabilmeleri için de zaruridir.

Bu düşünce içerisinde haftanın düzenlenmesinde emeği geçenlere, tebliğleriyle katılan değerli bilim adamlarımıza şükranlarımı arz ederim, saygılarımı sunarım.

Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Türkiye Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü'nün müşterek tertip ettikleri bu haftanın yararları bu bakımdan çok önem arz etmektedir.

Şu anda Türkiye'nin bir çok yerlerinde, üniversitelerimizde Yüksek Öğretim Kurumlarımızda ve hatta liselerde Vakıf Haftası kutlanmaktadır. Bu haftanın her geçen yıl daha iyi bir şekilde organize edilmesini görmekten büyük mutluluk duymaktayız.